

ISLAMSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE IZMEĐU PEDAGOŠKOG OPTIMIZMA I PEDAGOŠKOG PESIMIZMA

Nesib HADŽIĆ

Sažetak

Sva djeca imaju pravo na kvalitetan odgojni proces kroz koji će oni svoju osobenost koju su donijeli na ovaj svijet razvijati do maksimuma. Stimulirajuća i pogodna sredina za odgoj, u islamu, bazira se na platformi Kur'ana i praksi Poslanika, a.s., koja se provodi iskrenom namjerom i prepoznatljivim angažmanom. U ovom radu autor nastoji predstaviti specifične sadržaje iz Kur'ana i Sunneta koji direktno ili na posredan način govore o pedagoškom optimizmu i pedagoškom pesimizmu kao krajnostima između kojih se kreće islamski odgoj i obrazovanje. Islamski odgoj i obrazovanje uvažava i faktor naslijeđa i okoline, ali i aktivnost odgajnika. Sa stanovišta islamskog odgoja i obrazovanja ne postoji situacija u kojoj neko ima pravo da odustane od odgoja. Islamskom odgoju i obrazovanju nisu primjerene krajnosti pedagoškog optimizma, niti pedagoški pesimizam.

Temeljna odrednica islama je život. Čovjek se kroz odgoj i obrazovanje priprema za kvalitetan način života. Islam ljude poziva na nauku i učenje a one koji su nosioci znanja svrstava među odabrane. Zato nije ni čudno što su odgoj i obrazovanje čovjeka u islamu inkorporirani u temelje islamske misli. Donedavno, u zvaničnoj pedagoškoj literaturi, na našim prostorima i šire, rijetki su bili tekstovi koji govore o islamskom odgoju i obrazovanju. U posljednje vrijeme postoji određeni napredak u tom pravcu. Međutim, u toku istraživanja nisam pronašao radove u islamskoj literaturi koji se bave pedagoškim optimizmom i pedagoškim pesimizmom u islamskom odgoju i obrazovanju, te sam iz tog razloga odlučio da istražujem sadržaje u Časnom Kur'anu i sunnetu koji direktno ili na posredan način govore o pedagoškom optimizmu i pedagoškom pesimizmu kao krajnostima između kojih se kreće islamski odgoj i obrazovanje. S druge strane, od nastanka pedagogije kao znanosti postojala je i dilema da li se svako dijete može odgojiti, da li čovjek, kao odgajatelj, snosi manji ili veći dio odgovornosti za neuspjeh u odgoju djece. Riječ je o činjenici da, za razliku od zvanične zapadne pedagoške misli, islamski odgoj i obrazovanje od nastanka islama do danas, uvažavajući niz faktora za uspjeh u granicama je između pedagoškog optimizma i pedagoškog pesimizma.

Definiranje pojma odgoj

Od samog postojanja čovjeka postojao je i odgoj kao nužna i stalna potreba čovječanstva. „Odgoj je jedna od osnovnih trajnih društvenih pojava i djelatnosti, koja se sastoji u svjesnom i namjernom prenošenju društveno-historijskog iskustva starijih generacija na mlade, sa svrhom da se svaka generacija osposobi za svoju društvenu ulogu u sadašnjosti i budućnosti, i tako osigura kontinuitet društvenog života.“¹ Tradicionalna uloga odgoja sastoji se u prenošenju, sa starijih na nove generacije, radnih iskustava, običaja i shvaćanja, ali se odgojem istovremeno daje mogućnost mladoj generaciji da u novim životnim okolnostima stvara nova iskustva i nove, naprednije društvene forme i shvaćanja, u čemu je revolucionarna uloga odgoja. Kada imamo u vidu samu prirodu odgojnog fenomena, onda i ne čudi što kod definiranja pojma odgoj postoji pojmovna zbunjenost.

¹ Enciklopedijski rječnik pedagogije (1963), Zagreb, "Matica hrvatska", str. 584.

Pod pojmom odgoj se podrazumijeva toliko toga različitog: to je proces kao i njegov rezultat, namjera kao i djelovanje, stanje kao i njegovi uvjeti, i uticaji. Ova zbunjenost prouzrokovana je mnogostranošću odgojnog fenomena, jer odgoj je i način ljudskog opstojanja i uzdizanje do njegove opće ljudske prirode. Odgoj je ljudska i društvena potreba. I dužnost i profesija. Zbog svega navedenog, postoji mišljenje da je odgoj nemoguće definisati i da je bolje koristiti operativne definicije.

U novijoj pedagoškoj literaturi susrećemo često Brezinkinu definiciju odgoja,² zatim definiciju Ante Vukasovića, Muje Slatine i druge, u kojim svako na svoj način ističe određene segmente odgoja i na taj način doprinosi da su definicije po suštini jako slične a po razumijevanju nekih segmenata odgoja različite. Profesor Slatina potencira na istinskom, autentičnom odgoju koji ljudsko biće čini čovjekom i ukazuje da se odgojne vrijednosti moraju temeljiti na univerzalno važećim vrednotama. Kako iz navedenog vidimo, odgojna djelatnost je uspjela samo onda kada dođe do inkorporiranja normi i vrijednosti u unutrašnjost svakog pojedinca, s tim da taj isti pojedinac prihvati i doživi kao svoje norme i zahtjeve.³ Kako je čovjek u svojoj prirodi nepredvidiv, dinamika pedagoških zbivanja ne može se potanko isplanirati. Stoga, odgojni rad treba shvatiti kao rad na odgajaniku i sadržaju kojim pomažemo ljudskom biću da postane čovjek.

Islamski odgoj i obrazovanje

Sa stanovišta islama, nemoguće je govoriti o obrazovanju a ne govoriti o odgoju, niti govoriti o odgoju a ne govoriti o obrazovanju. U islamu nema mjesta znanju koje ne odgaja, niti ima mjesta odgoju koji ne podupire znanje. Shodno navedenom, razumljivo je da, kada Uzvišeni Allah traži od vjernika da stiču znanje, to podrazumijeva znanje koje odgaja i koristi, odnosno koje ga čini plemenitijim i na taj način ga približava Bogu. Odgoj i obrazovanje u islamu, utemeljeni na Objavi i praksi poslaničke misije, siguran su pravac koji vodi u autentični odgoj. Upravo se kroz islamski odgoj razvija vrijednost, osjećaj za vrijednost i uzdignuće lič-

² Herbert Gudjons, (1994), *Pedagogija temeljna znanja* (preveli: Ivan Čehok, Željko Pavić, Duško Travar), Zagreb, "Educa", str. 151.

³ Andrić, Vlado i Čupina, Mira (1996), *Psihologija učenja i nastave*, Zagreb, "Školska knjiga", str. 21.

nosti, a što su prave oznake autentičnog odgoja.⁴ Bitno je spomenuti da sa aspekta islama, sticati znanje u temelju znači kroz nauku spoznavati Istinu, odnosno spoznavati Stvoritelja. Spoznavati u oblasti tehnike, tehnologije, medicine, astronomije, biologije i drugih znanosti znači spoznavati savršen red stvaranja i na taj način ujedno spoznavati dokaze postojanja Boga i na taj način u okviru zadatih principa i propisa osigurati sebi bolji i ugodniji život. Govor o odgoju i obrazovanju u islamu možemo početi činjenicom da je poziv čovječanstvu na učenje prva objava koja je objavljena Muhammedu, a.s. Jasna poruka je trebala probuditi, i probudila je, ljude iz sna neznanja i potaknula ih na učenje i izučavanje, te izrodila progres u muslimanskoj zajednici u svim oblastima ljudskog življenja. Međutim, nije stav islama prema znanju i nauci utemeljen samo na ovim kur'anskim ajetima, nego je, kako smo već spomenuli, znanje, učenje i odgajanje u osnovi islama i temeljna je njegova ideja. Potreba i obaveza sticanja znanja protkana je kroz cijeli Kur'an Časni. Nije teško navesti niz različitih ajeta, hadisa i izreka islamske uleme koji na jasan i nedvosmislen način sticanje znanja stavljaju u obavezu muslimana, **što nije** predmet našeg interesovanja. Značajno je viđenje Rešida Hafizovića, koji govori o dubini i širini shvatanja šta znači *učiti u vjeri*.

„Obrazovanje u ime Boga ima za cilj da otkrije posvemašnu ravnotežu Riječi Božije, podjednako prisutnoj u Objavi i u Svijetu, u povijesti i u Prirodi, u Makrokosmosu i u Mikrokosmosu, u vertikali i horizontali ljudske osobe. Odgoj je uvijek tu da otkriva najsretnije i najplemenitije putove ljudskog uma i ljudske volje do gore opisane ravnoteže, jer bez ravnoteže ne može da opstane ništa; a praksa, životna praksa, pojedinačna i kolektivna, uvijek temeljena na Poslanikovoju, a.s., ortopraksi, označava trajni napor da se sačuva dostignuta i uhvaćena ravnoteža; ravnoteža između tijela i duha, između uma i volje, između metafizike i morala, između čovjeka i Boga. Između načela i očitovanja. U ravnoteži uvijek ostaju oni kod kojih se odgoj i obrazovanje ne svađaju, i s nepovjerenjem se ne odnose jedno prema drugom, već stoje nepretrgnutom prijateljskom vezu na sliku Boga i Njegova Glasonoše, na sliku mudrosti i čudoređa...”⁵

⁴ Više vidi: Slatina, Mujo (1998), *Kultura i odgoj*, Takvim za 1999., Sarajevo, Rijaset IZBiH, str. 245-264.

⁵ Hafizović, Rešid (1995), *Osnovne teorijske smjernice*

A imam El-Bejdavi u knjizi *Svjetla objave i tajne tumačenja Kur'ana*, jednostavno definira odgoj riječima: „Odgoj je dovođenje odgajanika do potpunosti korak po korak.“⁶

Već je pisano o činjenici da unutar islamskog odgoja možemo naći argumentaciju za sva područja odgojnog djelovanja temeljena na podjeli koja navodi Ante Vukasović.⁷ Pored odgojnih područja koja su zahvaćena podjelom Vukasovića, u **Časnom** Kur'anu i praksi Poslanika, a.s., definirana su i oblasti duhovnog, društvenog, psihičkog i seksualnog odgoja, dok je permanentno obrazovanje obaveza svakog muslimana.⁸

DEFINIRANJE PEDAGOŠKOG OPTIMIZMA I PEDAGOŠKOG PESIMIZMA

U pedagogiji su gotovo stalno postojala pitanja: Kakve su mogućnosti odgoja? Šta se može postići odgojem i obrazovanjem? Da li postoje i koje su granice odgojnog djelovanja? Da li je odgajatelj unaprijed ograničen ili može postići cilj koji je pred njega postavljen? I u razvojnoj psihologiji postoji pet važnih pitanja koja vrlo često jesu i sporna, a koja su u tijesnoj vezi sa napredovanjem u odgoju, odnosno dometima i granicama odgojnog djelovanja. Tako Philip Hwang i Björn Nilsson među tim važnim pitanjima za razvoj, navode i pitanje *naslijeda i okoline*, odnosno nedefinisanost koji od ova dva faktora ima veći uticaj na uspjeh, odnosno neuspjeh u školi i odgoju.⁹

Ante Vukasović ova pitanja svrstava u četiri skupine. Prvu, obilježava *pedagoški pesimizam*, a drugu *pedagoški optimizam*. Za treću je značajan pokušaj *prevladavanja jednostranosti*, a četvrta predstavlja *savremeno znanstveno motrište*.¹⁰

odgojno-obrazovnog procesa u islamu, Takvim za 1995., Sarajevo, Rijaset IZBiH, str. 33.

⁶ El-Bejdavi, (1999/1420.h), *Envar-t-Tenzili ve esraru-t-Te'vili*, Kairo

⁷ Vukasović, Ante (1999), *Pedagogija*, Zagreb, Hrvatski katolički zbor "MI", str. 53.

⁸ Sufijan bin Unejn, veliki islamski učenjak, kaže: „Čovjek je učenjak sve dok saznaje i uči, a čim bude ubijeden da zna i da ne treba dalje učiti, postaje neznalica!“ Vidi; Kurdić, Šefik (2004), *Kultura ponašanja prema djeci, roditeljima i rodbini*, Zenica, IPA u Zenici, str. 51.

⁹ Philip, Hwang i Björn, Nilsson (2000), *Razvojna psihologija*, Sarajevo, Filozofski fakultet u Sarajevu, str. 16.

¹⁰ Vukasović, Ante (1999), *Pedagogija*, Zagreb, Hrvatski katolički zbor "MI", str. 49.

Pedagoški pesimizam

Pedagoški pesimizam uzima *naslijede*, kao glavni činitelj čovjekova razvitka. Sažeto rečeno: čovjek je produkt naslijeda. Zagovornici pedagoškog pesimizma poriču mogućnosti odgoja. Ova shvaćanja su vrlo stara i zasnivaju se na opažanjima da se djeca ponašaju slično kao i roditelji. Ovakvi stavovi su odgovarali interesima povlaštenih društvenih slojeva, jer su i njihovim potomcima osiguravali povlašten položaj. Razvitak novovjekovne znanosti će omogućiti znanstvena osvjtljavanja, ali će u 19. stoljeću ponovo oživjeti shvaćanje da su čovjekova narav i karakter unaprijed dati i da je odgoj u tim okolnostima vrlo ograničen i problematičan.¹¹ To su u osnovi pesimistična shvatanja po kojima su bili prepoznatljivi: hrišćanski teoretičari Prvog grijeha, savremeni teoretičari o urođenosti karaktera i inteligencije.¹² Razvitak prirodnih znanosti, postignuća na području biologije, pojava J. Lamarcka i Ch. Darwina, teorija evolucije, Haeckelov biogenetski zakon prenaslavit će ulogu i važnost *naslijeda*. Posljedice će biti sumnja u moć odgoja i djelotvornost odgojnih nastojanja. Tako je filozof A. Schopenhauer tvrdio da su razvitak i sudbina čovjeka unaprijed određeni naslijedom. S. Freud čovjekov psihički život i svijest objašnjava nagonskom naravi. E. Kretschmer psihi povezuje i tumači tjelesnom konstitucijom. Na temelju toga će C. Lambroso postaviti teoriju *rođenog zločinca*.¹³ Ove postavke su temelji u *teoriji nativizma*¹⁴ svojim učenjem o nemoći odgoja, sputava, koči i obeshrabljuje odgajatelje.¹⁵

Pedagoški optimizam

Nasuprot nativističkom shvatanju, u određenim povijesnim razdobljima javlja se mišljenje koje je odgoju pridavalo neograničenu moć. Najizraženiji predstavnici pedagoškog optimizma zastupali su tezu da je odgoj svemoćan. Iako će se takva shvaćanja pojaviti i kasnije, uvjerenje o bezgraničnosti odgoja pojavljuje se već u klasično antičko doba. Na veliku važ-

¹¹ Ibid

¹² Potkonjak, Nikola i Šimleša, Pero (1989), *Pedagoška enciklopedija 2*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 59.

¹³ Vukasović, Ante, navedeno djelo, str. 50.

¹⁴ Nativizam (lat. *natus* – rođen; *nativism*, *nativisme* – shvatanje) teorija koje naslijedu pridaje odlučujuću ulogu i prema kojoj genetska struktura ličnosti ne podliježe uticajima sredine, odgoja niti samoodgoja.

¹⁵ Ante Vukasović, navedeno djelo, str. 50.

nost odgoja ukazali su sofisti. Platon¹⁶ odgoj, kao najvažniji društveni zadatak, ugrađuje u temelje svoje idealne *Države*. Aristotel kaže da je čovjeku od naravi data mogućnost razvitka, a ona se ostvaruje odgojem.¹⁷ Kasnije, u razdoblju humanizma i renesanse, postojat će još snažnije uvjerenje o velikim dometima odgojnog djelovanja. U to vrijeme, pedagozi-humanisti: Vittorino de Felte, L. Vives, F. Rebelais, M. Montaigne, E. Roterdamski, čvrsto su vjerovali u te mogućnosti. Renesansni socijalisti-utopisti, poput Marusa i Campanelle, još više će afirmirati ideju o važnosti i uspješnosti odgoja. Dalje će u 17. i 18. stoljeću povjerenje u odgojne mogućnosti još više jačati. „Dajte nam u ruke pravi odgoj i mi ćemo za manje od jednog stoljeća izmijeniti karakter Evrope“, riječi su koje je izgovorio filozof realista G. W. Leibniz.

Onaj s kojim se ne može postići uspjeh tek je jedan od tisuću, tvrdio je on. A I. Kant kaže: „Čovjek može postati čovjekom samo putem odgoja. On nije ništa drugo do ono što od njega učini odgoj.“ Na ovaj način postavljena je nova teorija - *teorija empirizma*,¹⁸ koja je suprotstavljena *teoriji nativizma*.

Pedagoški optimizam je „stanovište po kojem je vaspitanje odlučujuće za razvoj ličnosti, nasuprot pedagoškom pesimizmu koji negira značaj i ulogu vaspitanja u formiranju ličnosti.“¹⁹

Pokušaj prevladavanja jednostranosti

U 19. stoljeću je došlo do razvoja prirodnih znanosti, koje su donijele i nove spoznaje. Te spoznaje su proširile znanja i vidike o ljudskoj prirodi i društvenoj sredini. Istraživanja eksperimentalne psihologije i pedagogije, razvojne psihologije i genetike, potvrdila su da naslijeđeni elementi itekako postoje kod čovjeka. Šta će se iz naslijeđenih elementa razviti, u velikoj mjeri zavisi od vanjskih poticaja, društvene sredine i odgoja. Dispozicije su biološki date, sposobnosti pedagoški zadate. To znači da je prijeko potrebno uzeti u obzir i unutrašnje i vanjske faktore čovjekova razvitka. Polazeći od te spoznaje, W. Stern je postavio *teoriju konver-*

¹⁶ Za razliku od Ante Vukasovića koji je Platona svrstao u predstavnike pedagoškog optimizma, Potkonjak, Nikola i Šimleša, Pero u *Pedagoškoj enciklopediji 2*, Platona svrstavaju u predstavnike pedagoškog pesimizma.

¹⁷ Vukasović, Ante, navedeno djelo, str. 50.

¹⁸ Ibid

¹⁹ Potkonjak, Nikola i Šimleša, Pero, navedeno djelo, str. 155.

gencije.²⁰ Ta teorija znači potpunije sagledavanje faktora čovjekova razvitka. U procesu čovjekove izgradnje, ona uzima u obzir naslijeđe ali i društvenu sredinu i odgoj.²¹

Savremeno znanstveno shvaćanje

Savremeno znanstveno shvaćanje dokazuje da na razvitak čovjeka, pored naslijeđa, društvene sredine i odgoja, utiče i sama aktivnost čovjeka odnosno odgajnika. Čovjek nije samo pasivni produkt naslijeđa i okoline. Odgajnik *aktivno* utiče na svoju okolinu, u aktivnom je odnosu prema društvu, prema odgoju i vlastitoj prirodi. Čovjek je u stanovitoj mjeri onaj koji razvija svoje osobnosti, odgajatelj samoga sebe, *subjekt odgoja*.²² Uočavanjem aktivne uloge odgajnika u procesu odgoja, nisu zanemareni ranije uočeni činioci: naslijeđe, društvena sredina i odgoj. Oni se posmatraju u interakciji s aktivnim stavom odgajnika. Na ovim shvaćanjima zasniva se savremena *multifaktorska teorija*. Prema ovoj teoriji, odgoj nije svemoćan niti nemoćan. Odgoj ima svoje granice i svoje mogućnosti. Uspjeh u odgoju ovisan je o prirođenim dispozicijama, društvenim uvjetima, odnosu odgajnika prema obrazovnim dobrima, odgojnim vrednotama, odgajateljima i sl.

ISLAMSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE IZMEĐU PEDAGOŠKOG OPTIMIZMA I PEDAGOŠKOG PESIMIZMA

Pedagoški optimizam i pedagoški pesimizam kao krajnosti nisu primjereni islamskom odgoju i obrazovanju i kao takve potpuno su neprihvatljive za islam. Islam je vjera srednjeg puta iz čega proizilazi da nikakve krajnosti nisu primjerene islamu. Islam je vjera uvažavanja namjere i zalaganja i te ideje su utkane u temelje islamske misli.

Islam ne prihvata krajnosti

Suštinska odrednica pedagoškog optimizma, *svemoć* i *neograničenost* odgojnog rada, je kao takva neprihvatljiva sa stanovišta islamskog odgoja i obrazovanja i islamske misli općenito. *Svemoć* i *neograničenost* pripadaju jedino Bogu i Njegovoj apsolutnoj Volji da odluči kako On hoće. Značajno je spomenuti na koji način *Goethe* vidi odnos čovjeka i svemoćnosti i kaže:

²⁰ Vukasović, Ante, navedeno djelo, str. 51.

²¹ Potkonjak, Nikola i Šimleša, Pero, navedeno djelo, str. 57.

²² Vukasović, Ante, navedeno djelo, str. 52.

„Istina nije u skladu s našom prirodom, zabluda jeste, i to iz jednog jednostavnog razloga: istina zahtijeva da priznajemo svoju ograničenost, zabluda nam laska da smo na ovaj ili onaj način neograničeni.“²³ Pedagoški pesimizam pretpostavlja u temelju negiranje odgoja i mogućnosti odgajanja i na taj način negira temeljnu ideju islama da svaki čovjek može i treba da se mijenja na bolje. Proces oplemenjivanja čovjeka smisao je postojanja svijeta. U skladu s tim, slobodno možemo zaključiti da je pedagoški pesimizam nespojiv sa islamskim odgojem i obrazovanjem. Za razliku od zapadne pedagoške misli, gdje je u određenim vremenskim periodima dominirao pedagoški pesimizam a kasnije pedagoški optimizam, u islamskom odgoju i obrazovanju nikada nije bilo mjesta tim krajnostima.

Naslijeđe/predodređenost kao faktor uspjeha u odgojno-obrazovnom procesu

U islamskoj literaturi postoje određeni poznati razlozi devijantnog ponašanja.²⁴ Devijantno ponašanje ima ishodište odnosno uzrok takvog ponašanja. Sa stanovišta islamskog odgoja i obrazovanja, neuspjeh u odgoju može biti uzrokovan i onim što čovjek donosi na ovaj svijet. Neuspjeh je nekada Božija volja. Da li je ta Volja realizovana genetskom strukturom ili na neki drugi način, mi to ne znamo. Iako se unutar islamskog odgoja i obrazovanja malo govori o genetskom naslijeđu, islam, u procesu odgoja, uvažava ono što čovjek donosi na ovaj svijet, a što ga ne oslobađa obaveze da radi na unapređenju i poboljšanju. Naslijeđe je, u islamskom odgoju i obrazovanju, uvijek uvažavano, ali nikad nije imalo prenatravanu ulogu. U islamu, svi ljudi rađanjem, u skladu sa svojim sposobnostima, stiču ista prava i jednaki su pred Uzvišenim Bogom i ljudima.

Islam na ono što čovjek donosi na ovaj svijet gleda i kroz prizmu sudbine i predodređenja, te na taj način jasno daje do znanja da je bitno i to što čovjek donosi na ovaj svijet. Govoriti o faktorima koji utiču na uspjeh ili neuspjeh u islamskom odgoju ne možemo a da se ne dotaknemo Božanskog određenja i predodređenja. Da bi smo bolje razumjeli faktor naslijeđa, odnosno određenja, iznijet ćemo nekoliko bitnih činjenica koje na određeni način definiraju odnos Božije odredbe (*El-Qada'*),

²³ Slatina, Mujo (2005), *Od individue do ličnosti : uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*, str. 17.

²⁴ Vidi: Ulvân, Abdullah Nasih, navedeno djelo, str. 86.

Božijeg preodređenja (*El-Qader*) i slobodne volje čovjeka. Naravno, mi ovdje nemamo namjeru da raspravljamo o određenju, predodređenju i slobodnoj volji, niti ćemo izlagati maratonske rasprave o ovom pitanju. Ono što je ovdje ukratko izneseno je rukohvat vode iz mora nepreglednog. Cilj nam je konstatovati, kroz iznošenje argumenata, da sa stanovišta islamskog odgoja i obrazovanja čovjek rađanjem na ovaj svijet donosi i ono što mu je Bog odredio, a šta je to, čovjek naravno ne zna. Uvažavajući činjenicu postojanja slobodne volje, i činjenicu da čovjek ne zna šta mu je određeno, ima obavezu i dato mu je dovoljno prostora da radi, zalaže se i očekuje nagradu za uloženi napor bez obzira na ishod. U tretiranju ovog pitanja moramo razumjeti dva koncepta koja se naizgled nekad čine čovjekovom umu nepomirljiva. S jedne strane, Božiju odredbu (*El-Qada'*) i Božije preodređenje (*El-Qader*) i s druge strane Slobodnu volju čovjeka kojem je ona data.

Ovdje je jako bitno spomenuti da, sa aspekta islama, nema slobode bez odgovornosti, niti ima odgovornosti bez slobode. Tamo gdje je prisutna izravna Božija intervencija, čovjek nema odgovornosti. U cilju dokazivanja slobodne volje i mogućnosti izbora navest ćemo činjenicu da Kur'an, kao uputa na dobro, svojim sadržajem i pozivom na dobro, ostavlja mogućnost da se to dobro i ne čini. Gazalija za čovjeka kaže da nije potpuno određen kao što je određeno gorenje vatre ili tok vode, a isto tako nije potpuno slobodan kao što je slobodan Bog, jer je jedino Bog apsolutno slobodan.²⁵

S jedne strane, postoji određenje i predodređenje koje proizilazi iz Allahove svemoći i sveznanja, iz Njegovog prava da reguliše stvari onako kako On hoće. S druge strane, postoji Objava i poslanička misija Adema, Ibrahima, Musaa, Isaa, Muhammeda i ostalih poslanika, koji su poslani kao radosna vijest čovječanstvu. I Objava i poslanici su tu da opominju i upućuju zato što se čovjek može i opomenuti i uputiti. U odnosu spram djela, tako definiše i Gazali i Eš-Ša'ari kao i drugi, čovjek će biti pitan za namjeru, izbor i aktivnost, jer za to je odgovoran, a za krajnji ishod sigurno neće biti pitan, jer i drugi faktori utiču na krajnji ishod. Tamo gdje je slobodan i pozvan da djeluje, tamo će biti čovjek i odgovoran, jer je pozvan na akciju. Tamo

²⁵ Vidi više: Umurudin, Muhammed (1999), „Sloboda volje“, *Takvim* za 1999. godinu, Sarajevo, Rijaset IZ u BiH, str. 283 –296.

gdje nema slobode, gdje nije pozvan i gdje mu od Boga nije akcija propisana, i gdje na krajnji ishod ne može uticati tu nije ni odgovoran. Sa saznanjima do kojih smo došli možemo zaključiti da su predispozicije koje čovjek na ovaj svijet donosi naslijeđem ili na neki drugi način neosporne i određene. Ta određenost čovjeka ne oslobađa obaveze da čini dobro i da od drugih traži da čine dobro, pogotovo od svoje djece, koja između ostalog zavise i od njegovih savjeta. Ocjena rada roditelja ili odgajatelja, pa i svakog drugog, ovisi o iskrenosti, dobroj namjeri i naporu koji podnese, a ne od krajnjeg ishoda. **Što znači da sa stanovišta islama niko ne može da tvrdi da se neko dijete ne može odgojiti ili da se svako dijete može odgojiti.** Sve može postići samo Onaj Koji je sve stvorio i odredio i Koji je Svemoćan.

Utjecaj okoline na odgajnika

Islam je vjera optimizma. Iz tog proizilazi da je pedagoški optimizam, iako je neprihvatljiv za islam, bliži stavovima islama od pedagoškog pesimizma. Nije teško naći u Kur'anu, sunnetu i islamskoj literaturi sadržaje koji upućuju ljude na odgoj. Svi ti sadržaji nalažu čovjeku da odgajaju svoju djecu i na taj način stavljaju do znanja da su djeca odgojiva. Kur'anskim ajetima i hadisima je jasno rečeno da svu djecu treba odgajati, a da akcija na odgajanju, ako je iskrena i ustrajna, neće biti bez ploda. Uzvišeni Allah daje do znanja vjernicima da su oni odgovorni za mogući neuspjeh ako je taj neuspjeh rezultat njihovog nerada i nemara.

Poslanik, a.s., je svojim hadisima upozorio muslimane da okolinu ne sačinjavaju samo otac i majka, nego je faktor okoline sastavljen od drugih komponenti, a koji utiču na odgajanje i kaže: „Čovjek je u vjeri svoga prijatelja pa neka pazi s kim prijateljuje.“²⁶

A na drugom mjestu ističe važnost okoline i prenosi informaciju o čovjeku koji je puno griješio i kome je bilo kazano: „Idi u to i to mjesto. U njemu se narod klanja Uzvišenom Allahu. I ti se sa njima klanjaj Allahu, i ne vraćaj se u mjesto svog naroda, jer je to mjesto u kojem se čine nevaljala djela.“²⁷

Društvo u kojem čovjek živi je jako bitno za uspjeh u islamskom odgoju i obrazovanju.

²⁶ Ulvân, Abdullah Nasih, navedeno djelo, str. 466.

²⁷ Ibid, str.474.

Muhammed, a.s., je učinio seobu iz Mekke u Medinu radi formiranja čiste zajednice u kojoj ljudi neće žuditi grijehu i činjenju loših djela. Muhammed Mursi, u knjizi *Umijeće podizanja djece*, navodi Gazalijinu izjavu u kojoj kaže: „Osnova odgoja djece jeste njihovo čuvanje od lošeg društva.“²⁸

Ibn Sina, znameniti islamski učenjak, upozorava da je i škola mjesto gdje se djeca odgajaju, te preporučuje, *da sa djecom u školi budu djeca lijepo odgojena i dopadljiva, jer dijete od djeteta brzo uči, jedno od drugog uzima i u pri-snoj su vezi.*²⁹

Mnogo je hadisa, koje ovdje nismo navodili, koji upućuju na činjenicu da Milostivi Allah i poslanik Muhammed, a.s., od vjernika traže da se djeca odgajaju jer su kao takva odgojiva, i postupajući u skladu sa smjernicama koje je dao Allah dž.š. u Kur'anu i u skladu sa odgojnim metodama Poslanika, a.s., vodeći računa o vremenu u kojem će djeca živjeti, a sa iskrenom namjerom i prepoznatljivom žrtvom, uspjeh u odgoju je neminovan. Primijenivši sve potrebne navedene elemente za uspješan odgoj, odgajatelj će poduzimati akcije, a neće brinuti za krajnji ishod koji nije u njegovoj nadležnosti.

Islam u procesu odgajanja važnim smatra aktivnost odgajnika

Prije nego počnemo govoriti o aktivnosti odgajnika, samo ćemo napomenuti na niz ajeta koji pozivaju na rad i činjenje dobra i vjerovanje vežu za činjenje dobrih djela. Naime, u islamu, čovjek svoje vjerovanje u Istinu mora potvrditi svojim djelom. Međutim, to ne znači da se sva vjera svodi na propisane obrede. Propisani obredi su samo obavezne metode koje je Mudri Allah propisao kao najbolji put izgradnje plemenitog čovjeka. Iako i samo vjerovanje ima svoju težinu, činjenje dobrih djela koja proizilaze iz vjerovanja su potvrda i viši nivo tog vjerovanja. Svemogućí Allah od ljudi ne traži samo promišljanje u pravcu vjere i dobra, nego od njih traži i da djeluju i da na taj način potvrđuju svoje vjerovanje i potvrde svoje namjesništvo na zemlji koje su dobili. Iz navedenih principa se vidi koliko važnost islam pridaje činjenju dobrih djela koja se odnose i na oblast islamskog odgoja i obrazovanja. U pravcu razvijanja aktivnosti kod

²⁸ Mursi, Muhammed (2004), *Umijeće podizanja djece*, Sarajevo, "Srebreno pero". Str. 381.

²⁹ Ulvân, Abdullah Nasih, navedeno djelo, str. 467.

djece navest ćemo samo nekoliko izreka Muhammeda, a.s., koje su važne za razumijevanje ove oblasti.

Muhammed, a.s., upućuje muslimane da prilikom odgoja od odgajnika traže da usvojene vrijednosti primjenjuju u praksi i time daju do znanja da je prilikom odgoja bitna i aktivnost odgajnika.

„Naučite svoju djecu i svoje porodice da dobro čine i odgojite ih.“³⁰

„Kretanje mališana u njegovom djetinjstvu je bogatstvo razuma u zrelosti.“³¹

Islamski odgoj traži da se usvojena znanja i norme primjenjuju kako bi postali usvojeni standardi ponašanja. Iako djeca nisu obavezna da poste i klanjaju, ipak kroz islamski odgoj je propisano navikavanje na određene obaveze, za koje su, čak, određeni i vremenski termini za uvođenje.

U tom pravcu Poslanik, a.s., kaže: „Od sedme godine naređujte djeci da klanjaju, a od desete ih silom tjerajte...“³²

„Naređujte svojoj djeci da izvršavaju (vjerske) naredbe i da se klone zabrana. To će im biti zaštita i od vatre.“³³

„Učite djecu svoju i čeljad svoju da čine dobro i odgajajte ih.“³⁴

Svi navedeni hadisi ukazuju da djeca treba da usvajaju određena ponašanja i da formiraju pozitivne stavove o istim.

Allah, dž.š., brigu o djeci i odgajanje stavlja u striktnu obavezu vjernicima. Obavezivanje na namaz, kao propisan metod razvijanja komunikacije s Bogom, je način potvrđivanja usvojenih vrijednosti kroz vlastitu aktivnost. Insistiranjem na aktivnosti potvrđuju se usvojene vrijednosti svojim postupcima a što je i cilj odgajanja.

„Naređuj svojoj djeci da obavljaju molitvu i ustraj u tom.“³⁵

Kroz ovaj ajet provjeravamo hipotezu koja pretpostavlja da je islamski odgoj srednji put koji, pored naslijeđa, sredine i aktivnosti na

³⁰ Ulvân, Abdullah Nasih, navedeno djelo, str. 104.

³¹ Mursi, Muhammed (2004), *Umijeće podizanja djece*, Sarajevo, "Srebreno pero" str. 20

³² Ibid, str. 114.

³³ Ibid, str. 104

³⁴ Ibid, str. 559.

³⁵ Kur'an, *Tâ-hâ*, 132.

odgoju, za uspjeh u odgoju smatra bitnim i aktivnost odgajnika.

PRIMJERI NEUSPJEHA U ODGOJU NAVEDENI U TEMELJNIM IZVORIMA ISLAMA

Čovjek nije predodređen na jedan apsolutno konačan ishod. Naprotiv, on je spreman na nesagledive preobražaje i može se razvijati u pravcu stvaralaštva ali i u smjeru destruktivnosti.³⁶ Uspjeh u odgoju nije zagaranovan nigdje, pa ni u islamskom odgoju i obrazovanju. Detaljnim pretraživanjem po prijevodima, tefsirima i hadiskim zbirkama naišli smo na nekoliko primjera neposlušnosti. Da li uzroci tih neuspjeha leže u naslijeđu ili su prouzrokovani neadekvatnim odgojem, da li su tu radi pouke i šta je uzrok ovdje ne možemo utvrditi. Činjenica da u Kur'anu Časnom i sunnetu postoje sadržaji koji opisuju slučajeve koji podrazumijevaju "stimulirajuće i pogodne" sredine za odgoj, a rezultirale su neuspjehom, daje nam za pravo da te slučajeve kratko analiziramo.

Ne ulazeći u oblast Božijeg znanja i određenja i činjenice da se ništa slučajno ne dešava, analiziramo ih sa aspekta odgojno-obrazovnog procesa. Primjeri su navedeni onim redoslijedom kako su se dešavali kroz vrijeme.

Slučaj Kabila i Habila

Da uspjeh u odgoju nije nikom zagaranovan, pa ni poslanicima, vidi se odmah iz slučaja koji se desio Ademu, a.s. Tako Kur'an u suri *El-Maide* govori o neposlušnosti sina Ademova, a.s. Kur'anski ajeti na prvi pogled ukazuju da Adem, a.s.,³⁷ nije uspio odgojiti svoje dijete. Ova činjenica nas uči da je Adem, a.s., kao Božiji Poslanik, odgajao svoje sinove i odgojio je Habila, a Kabil je bio neposlušan i nije se htio povinovati pravilima, što implicira neuspjeh, to jest da nije bio odgojen.

Znameniti Ibn Kesir u svome *Tefsiru* objašnjava i tumači ovo što se desilo u porodici Adema, a.s., i nalazi to kao poznati slučaj o Kabilu i Habilu, za koji je vezana historijska i teološka rasprava koja nama ovdje nije inte-

resantna. Ibn Kesir detaljno navodi i tumači slučaj vezan za Kabila i Habila iznoseći činjenicu da Kabil, koji je ubio brata Habila, nije bio neposlušan do momenta ženidbe. On se trebao oženiti sestrom koja mu je pripadala,³⁸ koja je bila manje lijepa od one koju je on želio, a koja je pripadala Habilu. U ovom slučaju, neposlušnost roditeljima i neuspjeh u odgoju nastala je kao posljedica zavidnosti, a ne neposlušnost temeljena na nasljedstvu i genetskoj predodređenosti, što sa aspekta pedagogije možemo razumjeti da je to neuspjeh u odgoju.³⁹

Nuh, a.s., i njegov sin

Naredni primjer neuspjeha u odgoju, a koji je naveden u Kur'anu, je kazivanje o Nuhu, a.s., i njegovom sinu. Nuhov, a.s., sin je odbio poslušnost, nije povjerovao svome ocu i odbio je ući u lađu. Kur'an o tome govori u suri Hud. Ibn Kesir u *Tefsiru* navodi da se sin Nuha, a.s., koji se nije ukrcao na lađu, zvao Jam. Jam je, kako navodi Ibn Kesir, zbog nevjerstva i protivljenja ocu i nepovjerenja prema njemu potopljen. Bez kontaktiranja *Tefsira* Ibn Kesira, slobodno možemo zaključiti da se i kod Nuha, a.s., dogodio neuspjeh u odgoju, koji ima svoju pouku. Zanimljiva je jedna činjenica, da se nigdje ne spominje da li je Nuh, a.s., imao jednu ili više žena. Ibn Kesir dalje navodi da pored Nuhovog sina Jama, na lađu nije htjela ni Nuhova žena, koja je, kako navodi Ibn Kesir, poricala Allaha i Njegova Poslanika. Ukoliko je Nuhova žena, koja nije htjela na lađu, Jamova majka, a što je vrlo vjerovatno, onda ne možemo govoriti o neuspjehu u odgoju. U tom slučaju možemo zaključiti da je na Jama imala veći uticaj majka i da ga je pak majka na sebi svojstven način odgojila.⁴⁰

Musa, a.s., i ubijeni mladić

Slijedeći slučaj koji je prisutan u Kur'anu, u odnosu na prethodne primjere, u sebi sadrži najviše elemenata pedagoškog pesimizma i vjerovatno je najinteresantniji.

³⁶ Slatina, Mujo (2005) *Od individue do ličnosti : uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*, str. 22.

³⁷ Sredina u porodici poslanika Adema, a.s., i drugih poslanika i čestitih ljudi se tretira i razumijeva kao sredina pogodna za odgoj i da su poslanici kao odabrani ljudi odgajali svoju djecu prema principima Uzvišenog Allaha.

³⁸ U praksi porodice Adema, a.s., kao prvog čovjeka na Zemlji u procesu širenja ljudskog roda, njegovi potomci su međusobno sklapali brakove. Hazreti Hawa, žena Adema, a.s., je radala blizance više puta, od kojih je jedno muško a drugo žensko, a kojima je bilo zabranjeno da stupaju u brak ako su iz istog poroda.

³⁹ Vidi: Er-Ref'i, Muhamed Nesib, navedeno djelo, str. 359 – 360.

⁴⁰ Vidi: Er-Ref'i, Muhamed Nesib, navedeno djelo, str. 621 – 623.

„Što se tiče onog mladića, njegovi su roditelji bili (istinski) vjernici – dok smo Mi imali sve razloge za strahovanje da će im (sin) donijeti gorki jad (svojom) osornom bezbožnošću i poricanjem Istine.“⁴¹

U suri *El-Kehf*, Allah Svevišnji navodi kazivanje o Musau, a.s., i Hidru, gdje je spomenut ovaj ajet. U sadržaju ovog ajeta Kur'an jasno roditelje mladića naziva *istinskim vjernicima*, i da će im mladić u periodu koji predstoji donijeti *gorki jad*. Ovim sadržajem je jasno dato do znanja da, uprkos jednoj krajnje pogodnoj i stimulirajućoj sredini za uspješan odgoj, dijete neće biti odgojeno. I sam ovaj sadržaj u dovoljnoj mjeri ima elemenata koji govore o tipičnom primjeru pedagoškog pesimizma. U tumačenju ovog ajeta, glasoviti mufesir⁴² Ibn Kesir navodi u svom *Tefsiru* hadis Muhammeda, a.s., koji objašnjava razloge neuspjeha roditeljskog odgoja i na taj način potvrđuje našu tvrdnju da se ovdje radi o jedinom utvrđenom primjeru pedagoškog pesimizma. Ibn Abbas prenosi od

Ubej ibn Ka'ba da je Poslanik, a.s., rekao: „Dječak što ga je ubio Hidir, a.s., na dan je stvaranja stvoren kao nevjernik.“⁴³

Analizom navedenih slučajeva došli smo do zaključaka da:

- Svi slučajevi koji su navedeni, a vezani su za neposluh, tematski su vezani za kur'anska kazivanja o poslanicima prije Muhammeda, a.s., a osnovna im je namjena pouka.
- Neuspjesi su se desili poslanicima i nose poruku ovih kazivanja, a to je da su i poslanici ljudi, te da se i njima neuspjeh i iskušenja mogu desiti i dešavala su se.
- Samo tri navedena primjera su navedeni kao izuzeci. Iskren, planiran i truda vrijedan odgojni proces će, uz pomoć Uzvišenog Allaha, uroditi plodom, osim u slučajevima čije razloge zna samo Uzvišeni Allah.
- Navedeni primjeri mogu poslužiti kao moralno očuvanje i utjeha zbog neuspjeha koji se može desiti u odgoju vlastite ili djece drugih.

⁴¹ Asad, Muhammed (2004), *Poruka Kur'ana, prijevodi i komentar*, prijevod Hilmo Čerimović, Sarajevo, "El Kalem", str. 442 – 443. Komentar 80. ajeta sure *El-Kehf*.

⁴² Mufessir – osoba koja pomoću drugih autentičnih vjerskih izvora tumači određene kur'anske sadržaje.

⁴³ Er-Ref'i, Muhamed Nesib, navedeno djelo, str. 482.

ZAKLJUČAK

Zvanična, zapadna, pedagoška misao je, kroz različite vremenske periode, imala i različite stavove u pogledu granica i mogućnosti odgoja. U ranijim periodima, kao što smo već iznijeli, dominirao je pedagoški pesimizam. Kasnije se razvijaju teorije koje su bile ekstremne u pedagoškom optimizmu. Danas je na snazi teorija koja umjereno uvažava određene stavove i pedagoškog pesimizma i optimizma, ali i faktor aktivnosti odgajnika.

Za razliku od navedenog, islam je vjera srednjeg puta. Islamskom odgoju i obrazovanju nisu primjerene krajnosti pedagoškog optimizma, a pogotovo pedagoški pesimizam. Islam je vjera uvažavanja namjere i napora. Iz svega izloženog, potvrdili smo da islamski odgoj i obrazovanje uvažava i faktor naslijeđa i okoline, ali i aktivnost odgajnika. Sa stanovišta islamskog odgoja i obrazovanja ne postoji situacija u kojoj neko ima pravo da odustane od odgoja. Svi ljudi su odgojivi, međutim, odgoj nije svemoguć. Bog je jedino svemoguć. Bog je za sebe zadržao pravo, ne umanjujući veličinu truda i nagrade čovjeku, da u nekim slučajevima drugačije odluči. Za čovjeka je bitno da ima iskrene namjere i da se maksimalno zalaže. Allah Milostivi aktivnosti cijeni prema namjeri i uloženom trudu u realizaciju te namjere. Krajnji ishod je u nadležnosti Njegovoj. On, iz razloga samo Njemu poznatog, stvari reguliše na Sebi svojstven način. Nasljedne ili neke druge predispozicije, koje čovjek donosi na ovaj svijet, su nepoznanica čovjeku, te niti ih uzima u razmatranje, niti ga one oslobađaju akcije i odgovornosti za rad.

Čovjekova odgovornost proizilazi iz slobode. Tamo gdje je pozvan da djeluje tu je i slobodan, a gdje je slobodan tu je i odgovoran. Odgovoran je za odgoj, jer ga Bog poziva da odgaja, a na čovjekovoj slobodnoj volji je odluka da li će se pozabaviti odgojem djece, ili će to prepustiti onima koji za to nisu nadležni. Za neodgovornost i nepreduzimanje akcije na odgoju niko nema opravdanje. Niko neuspjeh u odgoju ne smije unaprijed pripisivati nasljednom faktoru. One smjernice koje je dao Kur'an i sunnet uvijek su bile na pravcu koji je ukazivao da su nasljedne osobine bitne, ali u isto vrijeme svako ima pravo na najbolji odgoj koji mu pripada.

Kroz analizu odgojnih poruka iz Kur'ana i sunneta da se zaključiti da kada Allah Mudri

govori o odgoju i odgajanju, tada se On obraća svim ljudima, generalno, zahtijevajući od ljudi da odgajaju svoju djecu. Navedeni, pojedinačni, imenovani primjeri neposluha su izuzeci od generalnog, navedenog, stava. Oni samo ukazuju na činjenicu da odgoj nije svemoguć i da je krajnji ishod u vlasti Gospodara.

Sva djeca imaju pravo na kvalitetan odgojni proces kroz koji će oni svoju osobenost koju su donijeli na ovaj svijet razvijati do maksimuma. Stimulirajuća i pogodna sredina za odgoj, u islamu, bazira se na platformi Kur'ana i praksi Poslanika, a.s., koja se provodi iskrenom namjerom i prepoznatljivim angažmanom. Jedan takav odnos će uvijek iznjedruti dobro, koje mi u nekim slučajevima ne uočavamo na vrijeme, ali je to strategija sigurnog uspjeha u odgoju.

Molim Allaha, dž.š., da mi oprostí ukoliko sam učinio bilo kakvu grešku prilikom izrade i interpretacije ovog teksta, a On najbolje zna šta je ispravno.

LITERATURA

- Andrilović, Vlado i Čudina, Mira (1996) *Psihologija učenja i nastave*, Zagreb, "Školska knjiga",
- Behdžet, Ahmet (1990), *Allah – islamsko poimanje i vjerovanje*, Sarajevo, "El-Kalem",
- Buhari (1974-76.), *Sahihul-Buhari, Knjiga 1,2,3,4.*, II izdanje, prijevod Hasan Škapur, Sarajevo, Starješinstvo IZ u BiH, Hrvatske i Slovenije,
- Cerić, Mustafa (2000), „Spas je u odgoju i obrazovanju“, *Novi muallim* br.1, Sarajevo, Udruženje ilmijje IZ u BiH, str. 4 - 11.,
- Delores, Jacques i saradnici (1998), *Učenje - blago u nama*, Zagreb, "Educa",
- El-Gazali, Ebu Hamid Muhammed (2004), *Uputstvo mladiću*, Sarajevo, kaderijsko-bedevijska tekija Čeljigovići,
- Er-Ref'i, Muhamed Nesib (2002), *Tefsir Ibn Kesir, skraćena verzija*, II izdanje, Sarajevo, Visoki saudijski komitet za pomoć BiH,
- Gudions, Herbert, *Pedagogija-temeljna znanja*, Zagreb, "Educa",
- Hafizović, Rešid (1996), *O načelima islamske vjere*, Zenica, "Bemust",
- Hafizović, Rešid (1995), *Osnovne teorijske smjernice odgojno-obrazovnog procesa u islamu*, *Takvim* za 1995., Sarajevo, Rijaset IZBiH, str.31-35.,
- Hasanović, Zuhdija (2002), *Između optimizma i pesimizma*, *Takvim* za 2003., Sarajevo, Rijaset IZ u BiH, stranica 201 - 214.,
- Haverić, Ismail (1998), „Ko odgoja vaše dijete“, *Takvim* za 1999, Sarajevo,
- Havva, Seid (2003), *Naš duhovni odgoj*, Sarajevo, Behram-begova medresa Tuzla,
- Hwang, Philip i Björn, Nilsson (2000) *Razvojna psihologija*, Sarajevo, Filozofski fakultet - Univerzitet u Sarajevu,
- Karalić, Mahmut (1999), *Tirmizijina zbirka hadisa br.1*, Zenica
- Karić, Enes (2000), „Odgajati i obrazovati“, *Novi muallim* br.1, Sarajevo, Udruženje ilmijje IZ u BiH, str. 11 - 14.,
- Kayadibi, Fahri (2000), „Značaj odgoja i obrazovanja u procesu razvoja ljudske ličnosti“, *Novi muallim* br.2, Sarajevo, Udruženje ilmijje IZ u BiH, str. 107.-114.,
- Klaić, Bratoljub (1980), *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Nakladni zavod "MH",
- Kurdić, Šefik (200.), *Kultura ponašanja prema djeci, roditeljima i rodbini*, Zenica, IPA u Zenici,
- Kur'an, prijevod Besim Korkut (1977), Sarajevo, IZ BiH, Hrvatske i Slovenije,
- Potkonjak, Nikola i Šimleša, Pero (1999), *Pedagoška enciklopedija 1 i 2*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,
- Slatina, Mujo (1998), *Nastavni metod*, Sarajevo, Filozofski fakultet,
- Slatina, Mujo (2002), „Tačan i istinit metodološki pristup u istraživanju odgoja/obrazovanja“, *Novi muallim* br.9, Sarajevo, Udruženje ilmijje IZ u BiH, str. 36 -50.,
- Slatina, Mujo (1998), „Kultura i odgoj“, *Takvim* za 1999., Sarajevo, Rijaset IZ u BiH, strana 245 -263.,
- Slatina, Mujo (1999), „Majka - riječ u kojoj je sadržan jedan čitav odgojni sistem“, *Takvim* za 2000, Sarajevo, Rijaset IZ u BiH ,
- Ulvân, Abdullah Nasih (2003), *Odgoj djece u islamu*, prijevod Mustafa Jahić, Sarajevo, Aktívna islamska omladina,
- Umurudin, Muhammed (1999), „Sloboda volje“, *Takvim* za 1999. godinu, Sarajevo, Rijaset IZ u BiH, str. 283 - 296.,
- Vukasović, Ante (1999), *Pedagogija*, Zagreb, Hrvatski katolički zbor «Mi».

Summary الموجز

ISLAMIC EDUCATION BETWEEN PEDAGOGIC
OPTIMISM AND PEDAGOGIC PESSIMISM

Nesib HADŽIĆ

All children have the right to high-quality education process in which they can develop their personality to the maximum. Stimulating and adequate environment for education in Islam is based on the platform of Qur'an and practice of the Messenger of God p.b.u.h. which is implemented with sincere intentions and visible engagement. In this paper, the author attempts to present specific contents from the Qur'an and Sunnah which directly or indirectly speak about pedagogic optimism and pedagogic pessimism as two extremes between which the Islamic education and upbringing take place. Islamic education respects the factor of heritage and environment, but also of activity of the education subject. From the Islamic education standpoint, there is no situation in which somebody has the right to give up on education. Neither the extreme of pedagogic optimism nor the extreme pedagogic pessimism are appropriate for Islamic education.

التربية والتعليم في الإسلام، بين التفاؤل التربوي والتشاؤم التربوي

نسيب حاجيتش

إن جميع الأطفال لديهم الحق بعملية تربوية جيدة، تساعد على تنمية خصوصياتهم التي جاؤوا بها إلى هذه الدنيا، إلى أقصى الدرجات. وتستند البيئة المحفزة والملائمة للتربية في الإسلام على القرآن الكريم وسنة النبي صلى الله عليه وسلم، التي يتم تطبيقها بنية صادقة وعمل واضح. ويحاول الكاتب في هذا البحث أن يقدم مواضيع خاصة من القرآن والسنة تتحدث بصورة مباشرة أو غير مباشرة عن التفاؤل التربوي والتشاؤم التربوي، باعتبارهما النقيضين المتطرفين اللذين تسير بينهما التربية والتعليم في الإسلام. إن التربية والتعليم في الإسلام يأخذان بعين الاعتبار عامل الوراثة والبيئة، وكذلك نشاطات وأعمال المرء. فمن وجهة نظر التربية والتعليم في الإسلام، لا توجد حالة يمكن لأحد فيها أن يتخلى عن التربية. كما أن عملية التربية والتعليم في الإسلام لا تتوافق مع التفاؤل التربوي المفرط ولا مع التشاؤم التربوي المفرط.